

TRANSILVÁNIZMUS.

I.

Trianon óta előbb Erdélyben, de csakhamar Erdélyen kívül is egyre gyakrabban olvastunk erdélyiségről, erdélyi gondolkozásról, erdélyi lélekről, erdélyi tudatról stb. A Királyhágón innen és túl valóságos divat lett az erdélyiség, úgy is mint gyakorlati életfolytatás, úgy is mint elmélkedés. *Mindenki ráébredt Erdélyre.* A Királyhágón túl azért, mert Erdély elveszett, noha addig talán nem is tudtak róla, hogy Erdély hozzájuk is tartozik. Az Erdélyben itthon maradók pedig ráébredtek arra, hogy ők most már csak erdélyiek, holott idáig alig vették észre, hogy ők nem egészen magyarországiak, hanem egy kicsit erdélyiek is. Az erdélyiség divatja azonban különös élénkséget öltött az elmélkedés terén. Rengeteg papiros, tengersok tinta fogyott el az erdélyiség fogalmának felderítésére. Az erdélyiség res nullius, vagyis inkább res communis lett. De a felületesség és különcködés, a nagyhangú felfedezés és a felelősség nélkül való követelkezés, a fél vagy negyed igazságok frázisa s a gögös korlátoltság egy csomó idollal, téves képzetekkel fertőzte meg az atmoszférát, amelynek megtisztítására a komoly és felelősséget érző tudomány hívatott. Örvedetes, hogy e téren már is igen becses fejtegetésekkel találkozunk az erdélyi problémáról, az erdélyi tudat kialakulásáról, az erdélyi irodalomról, az erdélyi lélekről, az erdélyi szellemről stb.*

Úgy az efemer értékű „kinyilatkoztatások”, mint a komoly tudomány nagybecsű, de nem hangos vizsgálódásai, különböző címek és elnevezések alatt, ugyanazt a valóságot akarták felmutatni: a *transilvánizmust*. Azt a sajátos, különálló valamit, ami csak Erdélyben létezett vagy létezik. Amit sokaknak most

* L. Gyárfás Elemér: Bethlen Miklós életrajza. *Ugyanő*: Erdélyi problémák. *Ugyanő*: Egyenes úton. *Szekfü Gyula*: Az erdélyi probléma. *Asztalos Miklós dr.*: Az erdélyi tudat kialakulása. E két utóbbi a *Magyar Kisebbség* 1925 és 1926 évf. *Ugyanő*: Szavak Erdély története elé. *Magyar Kisebbség* 1926. 20–21 sz. *Ugyane folyóiratban* (1925. évf.) a báró Bánffy Ferenc pályázattal foglalkozó cikkek, *Dékány, Biró V., Spektátor* etc. *Kristóf György*: Az erdélyi magyar irodalom múltja és jövője. *Ravasz L.*: Az erdélyi lélek. *Makkai Sándor*: Az erdélyi szellem. E két utóbbi a *Protestáns Szemle* 1925-26. évf.-ban. *Imre Sándor*: Töredékes gondolatok az erdélyi szellemről. Nagyenyedi Album, 1926.

jutott eszébe felfedezni, holott mások szerint ezeréves hagyomány. Ami némelyek szerint csodálatos erőforrás, amely mintegy a magyarok Istenének segedelmétől buzogva fenntart és üdvözít; mások szerint megnyomasztó teher, keserves kátyuba-jutás, mely legalább is elsatnyulásra kényszerít. Majd ok a transilvánizmus, mely mindent megmagyaráz; majd cél, melyet cselekedni kell. Ma áldást fakasztó hivatás, mely epikai megdicsőüléshez vezet; holnap átkot jelentő végzet, fátum, mely tragikus összeomlásba dönt... Valóságos lidércfény, amelyet most már mindenki lát, vagy legalább is látni vél. De mindenki más helyen, más alakban, más színűnek. A transilvánizmus, ez a különálló sajátos valami, az okoskodás és vizsgálódás különböző, sőt ellentétes szempontjai alatt megfoghatóságban, alaki tömörségben, körvonalainak biztos határozottságában nemhogy nyert volna, inkább veszített. Ennek következtében a cselekvésnek az elmélkedésből sodorható vezérfonala alig válhatott valamicskével is biztosabbá.

Pedig végeredményben minden idevágó gondolatfűzésnek épen ez volt a célja. Az, hogy ennek a különálló valaminek, ennek a *separatum proprium*nak pontos megismerése által az erdélyi magyarság tisztán lásson s további életfolytatását, közművelődési és faji életét e tisztánlátás szerint szabályozza. Mert kétségtelen, hogy a transilvánizmus, bárminő legyen is tartalma, szoros összefüggésben áll az erdélyi magyarság életével. S az erdélyi magyarságnak komoly létérdeke, hogy a maga sajátos helyzetét, tulajdonságait, erejét valódi értékében, pontosan ismerje, s a szerint használja. De fontos e tisztánlátás Erdélyen kívül is mindannak helyes és tárgyilagos megítéléséhez, ami az erdélyi magyarság szellemi, közművelődési életében történik.

Távolról sem áztatjuk magunkat azzal, hogy töredékes megjegyzéseink fellibentik a saisi fátyolt s maradék nélkül meghatározzák azt a *propriumot*, amelynek nevéül egyelőre mi is a transilvánizmust fogadjuk el. Nem. Egyetlen célunk a kérdést járulékos elemeitől megtisztítani, s eredeti lényegéhez visszavive, a további tájékozódás helyes szempontjait előkészíteni.

II.

Első kérdésünk ez: van-e ilyen *separatum proprium*ja Erdélynek, van-e erdélyiség, transilvánizmus? Vajon csakugyan nem káprázat-e és lidércfény? Nem árnyék, mely akár ijesztő, akár vonzó, de az ölelés előtt úgy eloszlik a híg levegőbe, mint az alvilág hús- és vérnélküli lelkei az Aeneas ölelő karjai előtt? Vajon nem csupán az imént megriadt képzelődés teremtette elő ezt a soha nem létező valamit?

E kérdésre bátran felelhetjük: erdélyiség van és volt. Nem Trianon teremtette elő s nem azok fedezték föl, akiknek szótára csak öt-hat év óta ismeri. Az igaz, hogy ugyanazt a való-

ságot régebben, 1918 végéig, inkább latin szóval emlegették, transilvánizmusnak nevezték s különösen a Királyhágótól nyugatra gúnyként használták. Ma ugyanazt inkább erdélyiség, erdélyi lélek stb. néven emlegetik, sokan kivált azok, akik még tegnap gúnyolódtak; azt hiszik, hogy az impérium változással az erdélyiség is csodabálzsammá változott át.

Tény, hogy az unió, a kiegyezés óta a világháború végéig a transilvánizmus elhalványult, feledésbe ment; ritkán esett szó róla a Királyhágó mindkét oldalán. Az emlékezetből, a tudat küszöbe alól csak nagy néha vetődött föl, akkor is rendszerint nem a nyilvánosság színe előtt, hanem a fórum mögött, magánbeszélgetésben. A transilvánizmus történetében ezt a jó felszázadot a *némaság korszakának* bátran nevezhetjük.

Elnémult a transilvánizmus. Ide bent Erdélyben azért, mert az unió, melytől Erdély minden nyomoruságának a megszüntetését várta és remélte, megvalósult. Azt olyan biztosnak, olyan feltétlenül bekövetkezendőnek vélte, hogy az uniót minden, de minden feltétel nélkül fogadta el és iktatta törvénybe. S mert feltétel nélkül s abban a hitben egyesült, hogy az egyesülés kárpótolja szenvedéseit s megszünteti anyagi hátramaradottságát és szegénységét: talán mulasztásának tudatára ébredve, jogi alap hiányában vagy álszeméremből, nem mert panaszkodni. Nem merte sem önmagának bevallani, annál kevésbbé hangosan odakiáltani, hogy csalódott, hogy nyomoruságai éppen nem szűntek meg. Nem annál kevésbbé, mert a hivatalos helyek, a hivatalos intézmények legalább látszatra teljes mértékben elismerték a transilvánizmust. A történettudomány pl. iskolai és kézikönyvekben a legteljesebb elismeréssel hirdette, hogy Erdély a szabad vallásgyakorlatnak klasszikus földje volt, az alkotmányosságnak oszlopa, a magyar műveltség fellelegvára, gyakran egyedüli menedékhelye és megtartója. Hitta a tudomány, hogy eleget tett, amikor elősorolta Erdély fényes multjának tényei mellett gazdag természeti kincseit és szépségeit. A politika is azt hitte (s hitének — sajnos — megfelelő gyakorlata is), hogy a transilvánizmusból a két ország uniójával mindaz megvalósult, teljessé lett, felszívódott, ami belőle életképes. S valóban nagy nyereség volt, hogy szellemi téren, a közelet, irodalom, művészet, a különböző hivatali osztályok annyi kiváló erdélyi származású férfit mondhattak magukénak. De hogy a bővizű forrás eldugulhat, hogy a természeti kincseket a statisztikán túl is, a történelem szellemét pedig nemcsak ódai zengésig kell számba venni és megbecsülni, hanem bele kell ömlesztetni a mindennapi élet állandó erő-készletébe: ez senkinek eszébe nem jutott. Nyersen szólva: az unió után Erdéllyel nem törődtek, elhanyagolták. Különösen az állam szemében volt Erdély elhanyagolható mennyiség. Egy-két *speciálitás* megmaradt, mint az osztrák polgári törvénykönyv, az eltérő választói cenzus, stb. Az államgépezet egyébként

fennakadás nélkül funkcionált annál is inkább, mert a kormányban Erdély is megkapta a maga képviselőjét egy-két államtitkárságban, néha egy-egy miniszterben; sőt még miniszterelnökségbe is feljuthatott az erdélyi politikus. Hogy a gépies és előírásos tevékenység mögött mi van a transilvánizmussal, azzal még az erdélyi származású államférfiak sem törődtek. Vagy nem mertek törődni. Értem elsősorban a nemzetiségi kérdést, amelynek helyi jelentőségét figyelmen kívül hagyva, az egységes nemzetállam középponti gondolata szerint akarták megoldani. De csak akarták, anélkül, hogy báró Eötvös Józsefet és Tisza Istvánt kivéve arra komoly kísérletet tettek volna. Pedig már Szemere Bertalan s előtte báró Wesselényi Miklós elég határozottan rámutattak a probléma sorsdöntő jelentőségére. Egyébként is Erdély megmaradt a régi anyagi szegénységben. Természeti kincseit és erőit vagy nem használták ki, vagy gondatlanul igazán kihasználták. Egyszóval a transilvánizmus e félszázad alatt nem volt probléma, megszűnt, elnémult.

Maga az erdélyi ember is csak ritkán hozakodott elő a maga transilvánizmusával. S akkor is vagy helykén dicsekedett azzal, hogy ő régibb s különb magyar, elébb való, mint a Királyhágótól nyugatra lakók. Nyilván Attila és Csaba, de legalább is Bocskay és Bethlen koráig visszanezve dagadt föl önérzetes kebele. Különben megelégedett azzal a panasszal, hogy Erdélyben a kiegyezés óta neki van a legrosszabb dolga, hogy Erdélyben nehezebb magyarnak lenni és maradni. És várt... Várta, hogy törődjenek vele. Hogy majd Budapesten is észreveszik, hogy ő van. Sőt, hogy ő nem olyan akárki fia-gyermek. S mikor hiába várt, hiába kiáltotta el a levegőbe a jajszót: segítség, elveszünk, — fásultán elhallgatott. Mentőkész egyáltalán nem, még a megértő visszhang is csak lomhán s tehetetlen lassúsággal mozdult. Az állam mindent egy rá-mára húzott: a Dunántúlt, az Alföldet, Erdélyt, magyart, szászt, román-t. Azon nótára, olvassuk a régi református énekeskönyvekben a dallam megjelölését, Erdélyt elhanyagolta a magyar állam, csak statisztikai adatként, azon nótára kezelte a hivatalos ész.

Ami mégis történt, az társadalmi uton történt. Értem az *Emke* működését és az inkább lakomázó és szónokoló *Székely Asztaltársaságokat*. Ámbár az Emkének is voltak évei, amikor több volt benne a pártpolitikai és személyes szócsata, mint a komoly közművelődési tevékenység. De tény, hogy a transilvánizmus nyilvánosan jelentkezni csak a társadalmi alakulatokban tudott és mert; az Emkében védekező, cselekvő iránnyal, az említett asztaltársaságokban panaszkodó tehetetlenségi nyomatékként. Szolnokdobokavármegye közgyűlése ugyan indítványt fogadott el, gróf Wass Béla kezdeményezésére, hogy Erdély az országos politika körébe küldjön erdélyi embereket s hogy erdélyi ügyekben hallgassák meg az erdélyiek szavát. *Dózsa Endre* is hangot adott a transilvánizmusnak inkább vé-

dekezve, mint követelve az Erdélyi Irodalmi Társaságban mondott néhány elnöki megnyitójában. De ha lett volna is fogantatja e próbálkozásoknak, vajon pótolta volna az állami szervek egyetemes és céltudatosan vezetett munkáját?

Nos, ez a divatja mult, vagyis inkább elnémult, ez a hatással kigunyolt, vagyis inkább hatástalanul panaszkodó valami, ez az a transilvánizmus, amely ma erdélyiséggé, erdélyi lélekke átnemesülve beszéltet magáról, mint valami poraiból megéledt phönix madár. Volt, van és leszen mindenkor.

III.

De hát hol van? Próbáljuk meg a fogalmat primitíven, földrajzilag megközelíteni s körét földrajzi határokkal kijelölni.

Kétségtelen ugyanis, hogy Erdély, Erdély földje, annak természeti alakulatai, ásványai, növényei, éghajlata az a végső anyagi alap, amely nélkül a transilvánizmus el sem képzelhető. A dús képezetű Jókai egyenesen az erdélyi levegőben találja meg a transilvánizmust. 1853-iki első erdélyi utazása alatt a nyárádsmenti Kelemenelkéről írott levelében így jellemzi Erdélyt:

„Még a levegő is könnyebb, amint a Székelyföldre lépünk. Az egész táj képe átváltozik, a girbe-gurba Mezőség helyett erdős ligetes hegyek következnek, a faluk sűrűn egymáshoz közel, a házak rendszeren építve csinos fa és cserépszindelyekre, mik hegyesre végződve olyformán tünnek elő, mint az armadilla pikkelyei; házuk elején deszkakerítés, az ajtók felett nagy esőtartó ereszek, néhol oszlopos kioszkszerű emelvények, szépen cifrára kifaragva, az ablakok szellősek, farácsokkal ellátva, mik mögül nyíló virágok tünnek elő; az utak olyanok még a falun keresztül is, mint a palló és mindenütt: úton, útfélen, kapuk alatt és ablakokon vidám mosolygó arcok tekintgetnek az utazó elé, ki nem győzi viszonzni a minden oldalról jövő szives üdvözlést; ha megáll, körülfogják, kérdezik, utasítják; ha az utat nem tudja, elkísérik, s ha meg akar szállni, erővel húzzák házaikba. És e házak belől is ép oly csinosak, mint kívül; tükörtisztaság uralkodik a szobákban; minden ablak tele virággal, a gerendák befűzve friss ágakkal, hogy a szoba úgy tetszik, mintha egy leveles szín volna, a magas lábakon álló kandalló padkáján ott a falusi könyvtár, az évről-évre eltett kalendáriumok és az énekeskönyv“.

Igy Jókai. Az exact megismeréséhez természetesen hozzátartozik azon különbségek kimerítő táblázata, amelyik feltünteti Erdély földjének a többi területekétől eltérő geológiai, természetrajzi és éghajlati tulajdonságait. Mert mindez a realitás alapja, eredetű oka, táplálója az erdélyiségnek, amelynek elválasztó vonala, határa összeesni látszik Erdély geográfiai határaival: a transilvánizmus Erdélyben van, és Erdélyen kívül nincs transilvánizmus.

Ez azonban csak látszat, mert a transilvánizmus csupán eredetében, előállításában határozható el geografiailag. Megnyilatkozását, hatását semmiféle anyagi, földrajzi vagy politikai határ közé nem lehet szorítani. A multban pl. a transilvánizmusnak a kiterjedése és hatása Magyarországra és a két román fejedelemségre hozzátartozik az erdélyiség lényegéhez. De nemcsak a politikában, hanem a szellemi műveltségnek majd minden ágában kimutatható a transilvánizmus a földrajzi vagy a politikai határon kívül is. Csak az irodalomból említek föl néhány nevet: Báróczy, B. Szabó, Kemény Zs., Gyulai Pál. Egyáltalán a transilvánizmusnak egyik kiválóan értékes vonása épen az, hogy legjelentősebb minőségében a politikai és földrajzi Erdélyen kívül is jótékony hatással volt.

Mert a transilvánizmus igazi közege mégis nem a természet, a hegyek és völgyek vagy a Jókai levegője, hanem az erdélyi ember, az erdélyi ember életfolytatása. *Szellem*, lélek a transilvánizmus s mint ilyen csak a vizsgálódás kezdetén, elemi fokán kereshető a földrajzi vagy a politikai határok közt.

Egészen világos azonban, hogy ma és a jövőben különösen ránk erdélyiekre nézve elsősorban csak az a fontos, hogy mit ér, mit cselekszik a transilvánizmus mint benmaradó, immanens erő. A belső transilvánizmus egyenesen életünk vagy halálunk. Mert a transilvánizmus legvégső formája ez: *Erdélyhez kötött, Erdély földjén végbemenő élet*. A külső transilvánizmus, amely olyan (akár egyéni, akár kollektív) élet, *mintha* Erdély földjén peregna le, *mintha* Erdélyhez volna kötve, csak másodlagos phaenomenon, ránk nézve luxus. Ellenben az immanens transilvánizmus a mi vérkeringésünk, az erdélyi ember sorsa.

És itt mindjárt észre kell vennünk, hogy az erdélyi ember és az erdélyi magyar nem azonos fogalmak, hogy a transilvánizmus nemcsak az erdélyi magyarságnak tulajdona, hanem kiterjed a románságra és a szászságra is, hogy a magyar transilvánizmus mellett van román és szász transilvánizmus is. Tehát hibás és egyoldalú dolog a transilvánizmus fogalmával azonosnak venni a magyar transilvánizmust, mert ez utóbbi amannak csak egyik része. Elméleti szempontból a magyar, szász és román transilvánizmus önálló és egyenlő irányú alkotórészei magának a tulajdonképeni transilvánizmusnak. De gyakorlati szempontból is így áll a dolog.

A transilvánizmus fogalmi determináltság szerint és végső elemzésben nem más, mint Erdélyhez kötött, Erdélyben végbemenő élet. A transilvánizmusnak ez a meghatározása, amelynek szabatosága, helyessége ellen kifogás alig emelhető, magában foglalja az Erdélyben előforduló összes történeti tényezőket, az emberen kívül állókat (természeti, földrajzi és éghajlati viszonyokat), valamint az emberi tényezőket; sőt, ha vannak és amennyiben vannak, még magukat a metafizikai eszméket,

az ember fölötti tényezőket is. Így aztán a transilvánizmusnak nemcsak az Erdélyben élő magyar a részese és hordozója, hanem valamennyi Erdélyben élő ember, valamennyi erdélyi faj. Tehát a magyaron, románon és szászon kívül az örmény és a zsidó is, amennyiben külön fajisága által egyáltalán ható tényezőt jelent. Sem mechanikus, sem organikus történelem és társadalomszemlélet esetében a transilvánizmus egy fajra nem korlátozható, mert az minden fajra, sőt elméletileg minden Erdélyben élő egyénre vonatkozik.

Érnek következtében a transilvánizmust, mint *csak* az erdélyi *magyarság* *separatum propriumj*át fölfogni és emlegetni téves és hiányos. A transilvánizmusban leglényege szerint mindig ott van a magyar transilvánizmus mellett, azzal sokféle-képen kereszteződve és átszövődve, a román erdélyiség és a szász erdélyiség is. És így a magyar transilvánizmus csak része az egész problémának, amely tehát sokkal többet foglal magában, mint amennyit az erdélyi magyar és az erdélyi magyar lélek kifejezés jelent. És sokkal egyetemesebb és átfogóbb a transilvánizmus kérdése, semhogy valamely a székelyről, románról vagy szászról mondott adomával el lehetne intézni. Az etnológiai, művelődéstörténeti és politikai ismereteknek roppant mennyiségét tételezi föl s az alapos és széles okfejtést nem pótolhatja semmiféle axioma vagy patlogó, epigrammatikus előadás. Az így felállított probléma kifejtésére ma elbizakodás nélkül a komoly felelősségérzet és lelkiismeretesség tudatában végtelenül bajos vállalkozni. Hiányzik a kellő előmunkálat. Csak egyet említek. Azt, hogy nem ismerjük Erdély történelmét. Mi erdélyiek is sok tekintetben tájékozatlanok vagyunk, az Erdélyen kívül állók még épen homályban vannak.*

A transilvánizmusnak a maga egyetemességében egyik sajátossága az, hogy Erdélyben nincs *gazdanép*, hanem valamennyi ma Erdélyben élő faj, az erdélyi életnek valamennyi hordozója *vendég* nép. Vita legfőlebb a prioritás kérdésében van.

Hogy az örmény és a szász Erdélyben jövevény nép, ez oklevélszerűleg ismert tény. Pontosan ismerjük a bejövetel, a betelepítés idejét, körülményeit. Ez vita tárgya sohasem volt. Ellenben vitára adott s ad okot az a kérdés, hogy a magyar és román nép közül melyik az *őslakó*. Pedig egyik sem *őslakó*, mindkettő *vendég* nép. Az erdélyi magyarság csak úgy jövevény, mint az erdélyi román. Ez utóbbi délről, az előbbi vagy nyugatról, vagy délkeletről jött be Erdélybe. *De jött, mert nem autochton egyik sem*. A vita sarkpontja az elsőbbség kérdése. Vagy a magyar volt az első jövevény, vagy a román. De mindkettő jövevény alapján véve. Az *őslakósság* tehát csak

* Még mint fiatal, pályakezdő tanár Szászvárosra kerülve egyik legelső cikkemben épen azt panaszoltam fel, hogy nem tanítjuk Erdély történetét, mert nem ismerjük, elfelejtettük. L. Erd. Prot. Lap 1904 évf. dec. 1. sz

viszonylagos értelmű ez esetben és annyit jelent csupán, hogy időben melyik nép volt a későbbi vendég, a későbbben Erdélybe települő. Az egész kérdésnek csak a phaenomenológiája fontos jelenlegi okfejtésünkhöz, függetlenül az adott vagy adható feleletek tartalmi mozzanataitól. És ebből a szempontból egyáltalán nem vitás, hogy sem a magyar, sem a román faj nem Erdélyben, hanem Erdély földjén kívül alakult meg, lépett a történelem színpadára. Erdély csak egyik későbbi színnek a helye.

Másik ezzel összefüggő sajátossága az egyetemes transilvánizmusnak az, hogy valamennyi erdélyi népfaj ethnológiai centruma ismét csak Erdélyen kívülre esik, súlypontja nem Erdélyben van.

A szászság a nagy germán-német népiségnek egyik része. Eredetének, műveltségének, egész életének alapja a német ethnikum, a német lélek, melytől csak földrajzilag szakadt el több száz, sőt ezer kmnyire és államilag élt más életet. Mögöttes területe, ahonnan népisége, műveltsége állandóan táplálkozott, a németiségnek Erdélyen kívül élő hatalmas zöme, amelynek évszázadokon keresztül Bécs, illetőleg a német-római, majd az osztrák császárság volt a megtestesítője. Újabban pedig a pangermán gondolatot képviselő Berlin.

Az erdélyi magyarság és románság földrajzilag nem szakadt el oly nagy távolságra, mint a szász. Mindazonáltal ethnikai közepontja mindkettőnek Erdélyen kívülre esik és esett. Legszembetűnőbben igazolódik be ez a lélekszámon. Úgy az erdélyi magyar, mint a román az egész fajnak, amellyel egy népi közösségben élt és él, csak egyik részét teszi. Ha önmagában tekintélyes is ez a lélekszám, az egész fajhoz, a nem Erdélyben élők lélekszámához viszonyítva csak törtszám. A történelem folyamán ez a törtszám gyakran igen nagy erőmennyiséget jelentett s nem egy vonatkozásban milyenségi értéke felül is multa az egészét; de az egésztől elválni, önállósulni sohasem tudott, az Erdélyen kívül levő ethnológiai centrumtól sem nyelvileg, sem vallásilag, sem gazdaságilag független nem volt, nem lehetett és teljes függetlenségre nem is törekedett. A centrumhoz való viszony a három fajnál más és más formát mutat, de fennállani mindenkor fennállt. A szászságnál a centrumhoz való viszonyban a gazdasági és szellemi műveltség számai voltak a legerősebbek. Ipari és szellemi műveltségük betetőzője egyéni vonatkozásban s irányító elve a társadalmi és népi közösség terén a németországi ipari és szellemi műveltség volt. Amazt a céhek, ezt a német egyetemes tudományos szelleme táplálta és vonzotta annyira, hogy a nem szász ifjúság is tömegesen és szívesen ment német földre vándorolni vagy egyetemi tanulmányokat végezni. Az erdélyi románság viszont elsősorban az ősfoglalkozások, a pásztorkodás által tartott fenn állandó kapcsolatot a maga népiségének zömével úgy, hogy onnan mindig újabb és újabb

családokat vonzott el magához. A centrummal való eleven közlekedést később a politikai viszonyok is fokozták, különösen pedig a török hatalomtól függés, amely hosszabb vagy rövidebb időn át olykor némileg elviselhetően, máskor azonban súlyos igaként nehezedett rá a román fajnak úgy Erdélyen kívül élő zömére, mint az erdélyi románra s vele együtt Erdély minden lakójára. Végül a magyarság viszonya a faji középponthoz első sorban politikai. Művelődés terén az erdélyi magyar gyakran előbb járt, mint a zömmagyarság. Épen, mint a román. Gazdasági és ipari téren se tartott vele oly tudatos és állandó kapcsolatot, mint az állami szervezkedés, az állami élet megnyilvánulása körében.

A transilvánizmusban épen ez az egyik fontos körülmény. Az t. i. hogy minő elváltozás mutatkozik az Erdély földjén élő magyar, román és szász nép fajiságán belül épen az Erdélyhez kötöttség, az Erdélyben élés következtében. Mert egészen világos, hogy valamennyi erdélyi nemzet már pusztán ama tény által, hogy a maga lakóhelyének más a természeti és éghajlati összetétele, mint az alföldi magyaré, az összefüggésben együtt élő germánságé vagy az u. n. regáti (régí királyságbeli : havasalföldi és moldovai) románságé : ethnológiailag is elkülönült a nagy magyar, germán és román népi egység keretében. Nem minden faji tulajdonság maradt fön s nem fejlődött tovább minden népi tulajdonság egyenlő mértékben. Köztudomásu pl. hogy az erdélyi román anyagi és szellemi műveltség tekintetében messze felette áll a regátinak, hogy a szász, bár legbensőbb eszménye szerint magát a német *világuralom* egyik előőrsének tekinti, circumspectus alkalmazkodást tanusítva, állami hegemoniára sohasem törekedett Erdélyben ; s végül köztudomásu, hogy egyebet ne említsünk, hogy az erdélyi magyar kevésbé kényelmes, kevésbé keleti, mint az alföldi. Mindez az Erdélyhez kötöttség következménye ; különfejlődés az önállósulás irányában ; különbség a faj zömének jellemvonásaival szemben : differenciálás. A differenciálás azt mutatja meg, hogy az Erdély földjén élő magyar, román, szász minő külön fejlődési utat járt meg, minő eltérő ismereti, érzelmi és akarati sajátosságok fejlődtek ki benne s váltak dominánssá, szemben azzal a népi egységgel, amelyiknek maga csak egy része s amelyiknek a zöme, ethnológiai centruma Erdély földjén kívül él és élt. Más az erdélyi magyar, mint a magyarországi ; más az erdélyi román és szász, mint az egész románság és németség.

A transilvánizmusban tehát, amennyiben azt az egyes fajok keretében vizsgáljuk, megfigyelendő, hogy a népiséget tevő erők iránya és hatása milyen viszonyban áll a középponthoz, a centrumhoz, mennyiben mutat pl. az erdélyi magyarság élete centrifugális és mennyiben centripetalis mozgást ethnológiailag.

A transilvánizmusnak azonban van egy másik, fajokon

túli, fajközi aspectusa. És ez azt fejt meg: hogyan viselkednek az erdélyi fajok egymással szemben. S voltaképen ez az igazi transilvánizmus, amely a fajiságot ugyan egyáltalán nem zárja ki, de mégis annál több, felette áll, supernationális. Jelenti azt, hogy fajiságom által ugyan, de más fajokkal együtt kell megélnem. Egymásrautaltságnak, még helyesebben együttélésnek (symbiosis) nevezhetjük e mozzanatot. A differenciálás feltüntetése első sorban ethnológiai feladat, míg az együttélést a műveltség és politika, mint *tudatos* emberi tevékenységek tüntetik fel.

Az erdélyi műveltség és politikai élet a múltban sem volt csupán magyar műveltség, csupán magyar politika. Ma sem az. Hanem valahogy a három nemzet felett álló. Épen román ember, Lemeny János, fejtegette napjainkban (Klingsor, Brassó 1926. IV. sz.), hogy a helyes erdélyi politika feladata: 1. biztosítani Erdély minden népiségének szabad kifejlődését; 2. az erdélyi ember lelkét, szellemét megtartva oda fejleszteni, hogy a fajiságon felülemelkedve — höherstehend — az országnak megadja a sajátos jelleget. *Az erdélyi embernek erdélyi személyiséggé, erdélyi lélekke kell fejlődnie.* (Persönlichkeit Siebenbürgens: L. még: Ostland. Nagyszeben. 1926. évf.) Ez az erdélyi személyiség, Erdély személyisége nem magyar, román vagy szász, hanem azokból és azok felett álló, *erdélyi* műveltség, *erdélyi* politika tárgyi értelemben és a multa vonatkozólag. A jövőre nézve pedig fogalom, érték, metafizikai *feladat*, melyet meg kell valósítani az Erdélyben lakó népek életközösségében, együttélésében. A transilvánizmusnak ebben a lényegesebb vonatkozásában a főkérdés mindig ez marad: milyen közel áll az erdélyi magyar a másik két fajhoz?

Előttem egészen világos, hogy ezt a közelséget, az erdélyi népek együttélését megoldani, nyugvóponthoz juttatni, az erdélyi személyiség kifejlődését előmozdítani csak akkor lehet, ha az erdélyi népek nem abból indulnak ki, hogy másik néptársuk vendégnép, hogy az egyik betelepülése előbb történt meg, mint a másiké. Hanem ahelyett magukat annak tekintik, amik: Erdély földjének boldog örököseiül, testvérekül s nem arra vigyáznak, mint az irigy vendég, hogy vajon a másik mikor távozik, hanem arra, mint a testvérek, hogy a nagyszerű örökségben valamennyien jól érezzék magukat. Meggyőződésem alapja csak részben a múlt. Mert a múlt tanúságaival szinte egyenlő erejű intelem hangzik szét a világpolitika mai intézményeiből is, amelyeknek a világháború óta egyik fontos nemzetközi érvényességű tétele, jogi elve, hogy a kisebbségek faji fejlődését biztosítani kell. A valódi testvéri viszony kifejlődését elő fogja mozdítani az orosz veszedelem is. Mert a román politikusok között is egyre szaporodik azoknak a száma, akik rájönnek a báró Wesselényi és Kemény Zsigmond megállapításainak helyességére, hogy t. i. testvéri viszonyba kell lépnie a magyarságnak és románságnak, mert ha nem, az orosz kolosszus jön vagy cári kancsukával

vagy a vörös nihilizmussal. Akkor aztán végre testvérileg fogunk osztozkodni a — szolgaságban. Kívánatos is ez az egyetértés, mert a múltban is nagyszerű eredményeket felmutató, valódi transilvánizmusnak a centruma Erdély, Erdély multja, az erdélyi lélek, az erdélyi magyar, román és szász nép, a maga faji értékeinek kifejlesztése és fajon túli viszonylatban való forgalomba hozatala szerint és arányában.

IV.

A transilvánizmust a maga egyetemességében a jövőre, más hivatottabbakra bízva s azt csupán az erdélyi magyarságra vonatkoztatva szabadjon még néhány körülményt tisztáznunk.

Mihelyt a transilvánizmust csak mint magyar separatum propriumot kezdjük vizsgálni, legott akad egy meghatározandó fogalom: mit, kiket értünk erdélyi magyarság alatt? Mert a nyelvhasználat és a néha nagyon is könnyelmű köztudat e téren sem szabatos; ingadozást mutat, amely ingadozásnak a múltban volt ugyan némi (közigazgatási, honvédelmi és magánjogi) alapja, de amely ingadozás a jelenben téves politikai és ethnografiai fölfogásnak szolgál támaszul.

Kikből áll az erdélyi magyarság? A felelet nagyon egyszerű: a régi, a külön fejedelemséget alkotó Erdély vármegyeiben élő magyarokból és a vármegyéken kívül, a székelyekben élő székelyekből, azok utódaiból, leszármazottjaiból. Tehát az erdélyi magyarság nem homogén, nem egy ethnos, hanem van kétféle erdélyi magyarság? Van magyar magyar és székely magyar?

A történelem szerint csakugyan úgy látszik. Hiszen tudjuk, hogy az Erdélyt sújtó hét egyiptomi csapás (vagy talán az Erdélyt megtartó hét áldás) közül hármát a három kiváltságos nemzet (natio) jelentett: a magyar, székely és szász. A román ugyanis nationak nem volt elismerve az 1848 előtti rendi alkotmányban. Az 1848-diki törvények pedig személyes jogegyenlőségen épülvén fel, eo ipso nem beszéltek román natióról. Sőt a magyar, székely és szász is megszűnt mint natio s külön jogi kiváltságossága mindeniknek felolvadt a jogegyenlőségbe. A natiók ethnografiai egységekké egyszerűsödve maradtak meg: erdélyi román, szász, magyar. A székely natio pedig még mint ethnografiai individuum is megszűnt, beleértetődött a magyarságba s nagyobb individualitása csupán nyelvjárási szempontból jött figyelembe.

Valóban az erdélyi magyarság alatt tiszta fogalmazás szerint — s e tekintetben a hivatalos terminológia kifogástalan volt — együtt értettük és kell értenünk az egykori erdélyi magyar (= megyékben lakó) és székely (= székekben élő) két natiót. Erdélyben nincs kétféle magyarság, egy külön magyar tömeg és egy különtudatu székelység. A székely fogalom az erdélyi magyarsághoz viszonyítva csak külön fejlődést, eltérő

szervezkedést jelent a magánjogi, közigazgatási és honvédelmi sajátosan helyhez kötött állami funkciók irányában. De nem jelent külön ethnikumot. Az erdélyi magyarsággal szemben semmi esetre. A székely az erdélyi magyarságnak legkeletebbre kitelepedett része. Tudjuk, hogy ez a telepítés hosszú időn keresztül és több gyűrűben történt. A gyepek a királyok egyre keletebbre tolták. A nyugaton maradt magyarság a vármegyékben szervezkedett, a legkésőbbi és legkeletibb települők pedig székekké szerveződtek.

A külön népiségének egyik fontos kriteriuma a külön eredet; másik a külön szuverénítás. A székely szuverénítással hamar végezhetünk, mert ilyent sem virtualiter, sem in actu a történelem nem ismer. A székely soha sem más, sem külön államot magának nem kívánt, mint az erdélyi magyar. Ellenkezőleg tudta, érezte, hogy élete — a külön szervezkedés ellenére is — elválaszthatatlanul össze van kötve az erdélyi magyarsággal, a nem székekben élő fajtestvérekkel. Attól elszakadni, külön államiságot alkotni soha eszébe sem jutott.

Kissé bonyolultabb a külön népiségnek másik kriteriuma, az eredet kérdése. A székelyek eredete történettudományunknak egyik legtöbbször vitatott kérdése. Az összes idevágó elméletek két típusra vihetők vissza, t. i. a székelyek vagy magyar telepítés, vagy valamely rokontörzsből való gyarapodás. A kitelepítés ideje, fokozatai ezúttal ép oly mellékesek, mint a gyarapodásé, a gyarapító nép vagy törzs rokonságának közelsége vagy távolsága (hun, bolgár, avar, eszeget, gepida?) Ránk nézve és ezúttal az a fontos, hogy akár kitelepítés, akár gyarapodás útján magyarázza vagy magyarázta valaki a székelyek eredetét: abban a magyarázatban benne foglaltatik, kimondottan vagy önként értetődőleg, nemcsak a székelyek eredete, hanem a székeken kívül, a megyékben élőké is, tehát az erdélyi magyarságé. A székelyek eredetére adott felelet, amennyiben végső pontja az eredetnek, nem az imént említett jogi elkülönülés, hanem az ethnológiai leszármazás egyúttal megfejtí az erdélyi nem székekben élő magyarság eredetét is. Valóban senki sem vizsgálta külön az erdélyi magyarság eredetét, elválasztva a székely kérdéstől. Nem, mert szükségtelen és céltalan. A székely kérdés ethnografiai megoldhatóság esetében jelenti az erdélyi egész magyarság eredetének a megfejtését is. Jogi magyarázat érvényessége esetében pedig épen csak lokális fejlődési fokozat, a helyi viszonyok követelte módosulás az eredetileg egységes magyarságból. A székely kérdés tehát lényege szerint, ethnografiai magyarázatban, az egész erdélyi magyarság eredetének a kérdése. Jogi megfejtetőség esetén pedig — az előbbinek ellent nem mondva — azt köteles kimutatni, hogy az egységes magyarságból mikor, minő okok miatt és minő időhöz és helyhez kötött céllal nőtt ki az a magyarság, mely utóbb külön szervezetéről, a székszervezetről, székelynek neveztetett.

Az erdélyi magyarság eredet szerint magában foglalja a székelységet is. A kettő csak jogilag volt külön nemzet (egy-ideig), ethnografiailag nem. A történeti hagyomány is ezt támogatja. Az erdélyi magyar sohasem tagadta, hogy a székely: magyar. A jogi sajátosság alapján székelynek emlegette ugyan, de az ethnológiai azonosság tudatában mindig magyarnak, magához hasonlóknak ismerte és érezte. Gyakran hozzá is tette: székely magyarok, azaz székben és nem megyében lakó magyarok. A székely is büszkén vallotta magát székelynek, de sohasem tagadta, hogy magyar. Az igaz, hogy a székelység körében jobban kifejlődve élt a hun származás dicső hagyománya s általában véve a székelység több pogány elemet őrzött meg, mint az erdélyi magyar. A székely népköltemény önérettel hivatkozik arra, hogy *Átilla vót az ősapám, azét szeretöm a hazám*, s általában is hiszi a székely, hogy Attila hunjai, Csaba népe. De ha a hun-székely származás csak fikció, amint azt sokan vélték, ha a hunszármazás hite és mondája felülről lefelé, könyvből terjedt el, vagy egyenesen idegen kölcsönzés, akkor teljesen közömbös az eredet bárminő igazolására. Ha pedig a hun-székelyszármazás valóban ősi tudatelem, akkor is csak a Királyhágótól nyugatra fekvő magyarsággal szemben jelent külön eredetet. Mert a hunhagyomány nem a székelység tudatának specialitása, hanem az egész magyarságé. Akár Csiglemezőről, akár Tuhutumtól, akár végre Attila—Csabától eredtetjük a székelyeket, velük együtt eredt az egész erdélyi magyarság is, aminek legcsattanóbb bizonyága, hogy a nyugati magyarság helységneveit a folyton keletebbre kitolt települők magukkal vitték. Szentkirály, Szentlászló, Somlyó, Vásárhely stb. *nyugati erdélyi* nevek keleten, a székekben megismétlődnek. Némelyik nem is egyszerez. (Kalota, Maros-Csikszentkirály; Szilágy-Csiksomlyó stb.)

Végül nem hagyható figyelmen kívül a székely szónak az utóbbi félszázad alatt kifejlett nagyobb foglalósága, jelentéstágulása sem. E szerint a székely annyit jelent, mint nem magyarországi, hanem erdélyi magyar. Tehát jelentett olyant is, aki vérségileg esetleg nem magyarnak született, de Erdélyben élén, magát magyarnak vallotta. Tudva van, hogy Baross Gábor minisztersége óta Pesten és Diósgyőrött székely iparostanulókat neveltek. De az is tudva van, hogy azok a székely fiúk csak részben voltak székelyek. Tulajdonképpen erdélyi magyar fiúk voltak épen úgy, mintahogy az algyógyi Kún-Kocsárd székely földmives iskola növendékei is csak esetleg voltak székelyek. A székely asztaltársaságokról pedig felesleges is említenem, hogy azok magyar asztaltársaságok voltak. Hisz a tagok között volt a székely mellett erdélyi származású magyar, de volt számos zsidó, kevesebb román is. Kicsi dolog ugyan, de jellemző, hogy a Darányi minisztersége alatt szervezett székely kirendeltség hatásköre is folyton bővült úgy, hogy utóbb

egész Erdélyre kiterjedt, s központja is Kolozsvárt volt, tehát nem az egykori székelyek közül. Bátran és helyesebben erdélyi magyar kirendeltségnek lehetett volna nevezni. Aminthogy mindenki annak is tartotta s minthogy tényleg az is volt. Ezekben az esetekben a székely fogalom köre, az eredeti jelentéshatáron túlra tágulva ki, az erdélyi magyart kerítette be.

Mindez egyenes vagy közvetett bizonyosága annak, hogy Erdély magyarsága eredetileg egyazon faj; nincs és nem volt két etnikum, csak egy, a magyar, melynek egyik része megyékben maradt, másik része székelyekké szervezkedett, székelymagyarrá fejlődött. Úgy hogy a transilvánizmus a magyarság keretében csak egyféle, nincs külön magyar és külön székely transilvánizmus, hanem együtt és egyszerre keresendő az egész erdélyi magyarság szellemében.

Szörszálhasogatásnak látszik ez az aprólékos fogalmi fejtegetés. Pedig következményeiben nagyon is sajnálatos valóság lehet.

Valóság ugyanis, hogy a párisi béke megszerkesztői kiindulva a külön erdélyi fejedelemség idején fennállott magyar és székely natiók eltérő jogi helyzetéből, az erdélyi magyart és székelyt külön népiségnek vették s külön határozmányokat állapítottak meg a kisebbségekre s külön határozmányokat a székelyekre, ez utóbbiak számára némi autonómiát is biztosítva. A párisi béke bifurkálta a romániai magyarságot s külön intézkedik a magyar népi kisebbségről s külön a székely népről, holott ilyen elkülönülési vágy sem a magyarság, sem az egykori székelyek körében egyáltalán nem élt. De a béke határozmányok nem maradtak további sajnós következmények nélkül. Mivel a székelyekre vonatkozó békehatározmányok valamivel precízebbek, és előnyösebbeknek látszottak, mint általában a kisebbségekre vonatkozó rendelkezések, akadtak, legalább a közhatalom változásának első éveiben, olyan székely-magyar politikuskok, akiknek politikai elve és célja az volt: követelni a székely autonómia kiépítését, miután az egyrészt a békehatározmányokban benne is van és másrészt a székelység egy tömbben lakása miatt könnyen realizálható. Szerencsére ez a — megengedem jóhiszemű, de téves — politika elpendült. Mert minden jóhiszeműség mellett nem végzetes hiba lett volna a székelység autonómiájának jogi formulájáért elhanyagolni a többi magyarságot? Nagyfoku naivság kellett ahhoz, hogy higgye valaki, hogyha meg lehet csinálni a legkönnyebbet, a legtermészetesebbet, a székely nemzeti autonómiát, akkor könnyű lesz majd folytatni a többi magyarság közművelődési és faji biztosítását is. Mert világos, hogy a székely autonómiára összpontosuló politika esetén a többi, az egykori megyékben élő s nem oly kompakt magyarság, a szörványok és a községi kisebbségben élők rendre-rendre elhullottak volna úgy, hogy akkor aztán igazán nem maradt volna Romániában más ma-

gyar, mint csak a székely. Hála Istennek ez az egész elgondolás csak a múlté. Ma a romániai magyarság közművelődési politikája egységes, ugyanazokat a jogokat és biztosítékokat kívánja a székelynek, amelyeket a régi Erdély vagy Bihar és Szatmár magyar népének. Maguk a román politikusok is ezen az állásponton állanak s az egész magyarsággal szemben azonos politikát folytatnak s így a magyarnak és székelynek két külön ethnosszá elválasztása, az elválasztás veszedelme nem fenyeget.

A transilvánizmus tehát, amennyiben a *magyarság körében* keressük, csak *egyféle*. Erdélyben nem volt és nincs kétféle magyarság; a székely mint ethnikum, nem külön individuum, hanem a magyarságnak csak egyik része. Ennek következtében nincs külön magyar transilvánizmus és külön székely transilvánizmus. Mert a transilvánizmus a székelyekre nézve is ugyanazt jelentette mindenha és jelenti ma is: *Erdélyben magyarként élni*.

Mindebből levonható az a gyakorlati megfontolás, hogy erdélyiségről, transilvánizmusról szólva, nem helyes azt a székely fogalommal azonosítani és helyettesíteni. Ez egyrészt a magyarságnak elhanyagolását, mellőzését jelenti, holott még a három natio idején is a magyar volt sorrendileg az első. Másrészt jelenti a magyarnak és a székelynek olyan koordináltságát, amely csak időleges volt a múltban is és amelynek nem ethnológiai, de tisztán politikai alapja volt. És jelenti végül azt a balfogalmat, hogy Erdélyben a székely az egyedüli, vagy legtöbbszörösebb magyar (ha ugyan magyar). Mindez homlokegyenest ellenkezik a történeti valósággal, amelyet sem politikai pillanatnyi célokért, sem anekdótázó székelyeskedésből elhomályosítani nem szabad, sőt egyenesen ártalmas magára a romániai magyarságra nézve.

V.

A transilvánizmus az erdélyi magyarságnak, szellemi sajátossága.

Egyáltalán nem kicsinylem én a természeti viszonyok jelentőségét, amikor ilyen schemába bajosan állítható kollektív tulajdonságokat kutatunk, de a transilvánizmus lényegéhez semmivel sem jutunk közelebb, ha Jókaiaként a levegőben találjuk meg közegét, vagy ha Szász Gerőt idézzük, hogy szebb itt még a pacsirta dal is. Ha az erdélyi föld sajátos tagozódását, természeti viszonyait, változatos gazdagságát soroljuk elő, csak anyagszerűbb az okoskodásunk, de semmivel sem exactabb az erdélyi szellemről való fogalmunk... Mert az anyagi, a természeti körülmények csak lehetővé tették s szükségképen kifejlesztették a transilvánizmust, az erdélyi szellemet. Az anthropológiai határok is — épen a legújabb csontszövet-vizsgálatok eredménye tanúsítja, — annyira eltolódtak, keveredtek, ösz-

szetonódtak és kereszteződtek, hogy vérségileg tiszta fajok ma talán, legalább Európában, nincsenek.

Nincs más hátra, mint a szellemi élet három alaptípusához, az értelmi, érzelmi és akaratú tevékenységhez fordulni s vizsgálni: miben különbözik az erdélyi magyar értelmi, érzelmi és akaratú világa szemben az általános magyarral, illetőleg az Erdélyen kívül lakó magyarsággal.

Az erdélyi magyar ismerő tevékenységét megkülönbözteti a többvonaluság. Az Erdélyen kívül lakó magyarság szemléletében mintha csak egyetlen érzékszerv szolgáltatóna a képzeteket: t. i. a látás. Az erdélyi magyarnak valamennyi érzékszerve működik állandóan és egymást támogatva, egymást keresztezve. Érzéki képei nem a tudat küszöbe alatt maradók, hanem nagy tömegben öntudatosak, egymással legott kapcsolódnak. Az erdélyi magyar sokat figyel meg. Emlékező tehetsége azonban, épen mert megfigyelése gazdag, kevésbé pontos, de tartós. Vízont épen ezért egy-egy képzetéhez makacsul ragaszkodik. Sokkal nagyobb az ereje a dolgok jelentésének schemába öntésében és az összefüggések kitalálásában, mint az egyes képzetek fogalmi determinálásában. Sokat és gyorsan ismer meg, de nem mindig pontosan. Mert maga is sokat és gyorsan észlel, a tudásra nemcsak tehetsége van, hanem azt meg is becsüli minden vonatkozásban.

Ezek az egyedi tulajdonságok aztán elvezetnek a transilvánizmus egyik lényeges vonásához és ez: a polihisztorság. Az erdélyi ember mindent tud, vagy legalább is úgy tűnik fel, mintha mindent tudna. Nála a nil admirari benső állapot. Tényleg azt látjuk, hogy az erdélyi magyar nyáron szántó-vető, télen iparos; férfia-asszonya kézműves és kereskedő is egy személyben és egyszerre. Maga készíti házát, szerszámait, gazdasági eszközeit, szőttes ruháját. Házi iparának termékeivel (szőttek, szalmakalapok, szőnyegek, edények, faeszközök) maga új kereskedést messze földön; néha más országokban is. Bukarestben vagy Kolozsvárt keresett cseléd, otthon a faluban ügyes gazda és gazdasszony, a városokban (Kézdivásárhely, Udvarhely, Brassó) derék iparos, falun jó szántó-vető, az erdőben jó munkás. Minden kitelik az erdélyi magyarból és ugyanazon magyarban mintha mindenre volna tehetség. Hogy az erdélyi magyar jó iparos, ez köztudomású. Sajnos, hogy ezt a képességét sem becsülték meg eléggé, úgy hogy a sok szép székely szőttes, kalotaszegi varottas és faragás is csak magánosok buzgalkodására tudott rövid ideig — divat lenni. De hogy kereskedni is jól tud, azt talán kevésbé tudják a Királyhágó nyugati oldalán. Pedig, hogy egyebet ne említsek, a zsidó mint kereskedő Erdélyben, különösen a magyar vidékek falvaiban, tulajdonképen nagyon is új alak. Csak az erdőkitermelés fokozott munkabavételével vált ismeretessé. De még ma sincs annyi, mint akár az Alföldön, akár a Dunántúl.

Az értelmi képességnek és készségnek ez a complex volta természetesen észrevehetőbben verődik össze a műveltebb osztályok körében. Nem hivatkozom az olyan ismeretes példákra, mint Brassai, aki kitünő filozófus, nyelvtudós, matematikus, zenetudós, történetíró, dogmatikus stb. volt egy személyben, még pedig úgy, hogy mindezeket a tudományágakat tovább is vitte vagy legalább is nagyon termékeny problémákkal gazdagította. De ott van az id. Szász Károly: tanár és politikus, jogtudós és matematikus; Bólyai Farkas: abszolút geometriát épít és különleges kályhákat rak azzal a kézzel, amelyik nagyszerűen vív és a hegedű húrjából művészi hangokat tud eléráztatni. És a nagy példák mögött álló ezrek ismereti készsége is sokoldalú, összetett és fejlett, mert összetettebb maga az élet is. Nincs Erdélyben értelmesebb magyar, még a falvakban sem, akinek csak egyféle hivatala, egyféle foglalkozása volna. A közvetlen, a kenyeret adó főfoglalkozás mellett a kifejlett, autonómikus egyházi, társadalmi, politikai stb. tisztségeknek egész sora követeli ugyanannak a személynek a tudását és tehetségét. Ez a sokoldalúság, ez a polihisztorság mindig előny volt, de ma a romániai magyarságnak különös szerencséje. Mert egyelőre épen ebben a sokoldalúságban bírja magyar műveltségének legegészségesebb forrását.

Az értelmi készségnek, a tudás megbecsülésének legegységesebb bizonyossága az, hogy az erdélyi magyar az iskolát mindig megbecsülte. Kétségtelen, hogy Erdélyben is az iskola-ügynek a protestantizmus adott nagy lendületet s hogy a legrégibb falusi iskolákat a református egyházközségek szervezték meg. Az is tudva van, hogy egy sokat szenvedett ref. tanár, Apáczai Csere János, volt az első, aki egyrészt kísérletet tett minden tudományt magyar nyelven közölni és aki másfelől legelőször adott igazi népnevelési programot is, amelynek elveiben benne rejlik az általános ingyenes és kötelező népoktatás gondolata is. Erdélyben minden felekezetben egyforma tudatossággal megvan az iskolátmegbecsülő felfogás, úgy hogy Erdélyben az egyházközség csak akkor teljes minden felekezet kebelében, ha a templom mellé fölépül az iskola is, ha a harang mellett, mely ünnepeken a pap igehirdetéséhez hívta a hívőket, ott volt a csengettyű is a toronyban, hogy hétköznapi korán reggel összegyűjtse a gyermekeket a mester nevelő hatása alá. És a transilvánizmusnak ez az alkotó eleme ma is elevenen él és lüktet egyrészt abban a szivós politikai harcban, amelyet az erdélyi magyarság fejt ki iskoláinak fenntartásában, védelmében, másrészt abban a sokszor meglepő áldozatteljesítésben, amellyel zsebébe nyúl, hogy magára hagyott iskolájának tanerőt biztosítson, hogy gyermekének magyar műveltségéért a magas díjakat fizesse. Meg vagyok győződve, hogy a magyar népnek egyetlen része sem tud ilyen erős iskolapolitikát folytatni, mint amilyen az erdélyi magyarságé. A transilvánizmus-

nak kétségtelenül ez a legértékesebb eleme: a tudásnak megbecsülése minden vonatkozásban. Nem hiába mondják a székelről, hogy furfangos, leleményes, hogy észjárása csavaros, sőt, hogy — két esze van. Jókainál is az ezermester Czirják Boldizsár meg Tatrangi Dávid a legérdekesebb alakok. És ki ne ismerné a leleményes Gábor Áront, aki nem legendás hős, de élő valóság?

A tudásnak a sokoldalúságából és mindenkori megbecsüléséből következik az *érzelmi* világnak rejtettebb volta, mintegy háttérben maradása az értelmi képességekhez viszonyítva. Az erdélyi magyar soha nem sír, nem érzeleg, hanem okoskodik vagy cselekszik. Költészetében, egész szellemvilágában uralkodó vonás a cselekvő ember alakja: a történet, az epikum és a dráma. Sehoh annyi történeti művet nem írtak és olvastak, mint Erdélyben. Az első magyar világtörténetet csak úgy erdélyi ember írta (Benczédi Székely István), mint az első magyar nyelvű *nemzeti* történetet (Heltai). Aztán jön a XVI—XVIII. században a naplók, emlékiratok s másnemű történeti munkálatok nagy tömege magyar és latin nyelven. És jellemző, hogy e művek közül több csak a XIX. sz. közepe után jelent ugyan meg nyomtatásban (Apor, Cserei), de kéziratban hatalmas kötetekbe kötve ott voltak majd minden kastélynak, udvarháznak vagy parochiának a könyvespolcán. A történelmi érdeklődés egészen a forrásokig visszamenőleg az erdélyi magyarnak kollektív tulajdonsága. A XVIII. sz. végén Aranka György tudós társaságokat tervez és alakít a történeti kútfők összegyűjtése és kiadása céljából. „Kéziratkiadó” és „Philohistorum”-nak keresztelt tervei ugyan nem szilárdultak meg, de egyesek, mint a korán elhalt Kerekés Ábel, de különösen Benkő József, gróf Kemény József, Mike Sándor, gróf Mikó Imre mintegy folytatták és pótolták azt a forrásgyűjtő munkát, amelyet Aranka tűzött ki feladatul a maga társaságai elé.

A nép- és műköltészetet egyaránt jellemzi a cselekvő ember, az epikum. Az erdélyi népmesék és balladák főmotívuma a cselekedet, amely mögött az érzelem alig jut szóhoz. (Kádár Kata!) Viszont az erdélyi írók és az erdélyi irodalom is első sorban epika, amennyiben nem tudomány. Ott van pl. Aranyosrákosi Székely Sándor, Debreczeni Márton, Dózsa Dániel, Fülöp Áron az eposz, Jósika, Kemény, Gyarmathyné, Petelei a regény és novella terén. A *mai* irodalomban is az epika a leggazdagabb. (Berde M., Szabó M., Kovács Dezső, Makkai Sándor, Kós Károly, Gyallay Domokos stb.) Még a legkedveltebb mai erdélyi lírikusok is (Reményik, Aprily, Tompa László) hidegek. Lelkük érzelmi felhevültsége sohasem a forró és forrongó Dionisiusé, legfőnnebb a fényes és messzenéző Apollóé.

Az erdélyi magyar érzelmi világában az érzéki elem legott értelmi indexet kap az öntudat küszöbéig följutva. Ennek következtében a *logicum* jellemző ránézve. Még erkölcsi és vallásos

érzelmeit is a logicum hatja át. És az az erős logicum magyarázza meg a transilvánizmusnak másik legjellemzőbb vonását: tudomásul venni, elismerni, sőt becsülni a mások személyiségét. Amit magamban és magamra nézve értékesnek érzek és vallok, ugyanazt mint lehetőségét elismerem másban is. És talán ez a legtisztább humanizmus, a legnemesebb szabadelvűség, amely csak akkor válik károsná, ha magamra nézve megmarad puszta érzelmi állapotnak, szemléletnek s nem egyúttal jellemet meghatározó kemény kötelesség-hordozásnak. A liberálizmus elvi álláspontja ma is montblanci magaslatban ragyog a maga egyetemes és humanisztikus irányával s ezt nem cáfolja meg a liberálizmusnak az az elferdülése sem, amelyik hiúságában és tehetetlen gondatlanságában kihullatta szájából a sajtót. Az erdélyi liberalizmus ezt a pipogyaságot nem ismeri. A fejlődési lehetőséget minden vallásra és nemzetiségre nézve tételes törvénnyel elismerte, kimondotta, megvalósította. (A három natio s a négy recepta religio!) Az újtásnak, a haladásnak híve annyira, hogy Kemény Zsigmond megjegyzése szerint Erdély, ami a haladást és a reformeszméket illeti, általában véve a legszélsőbb baloldalt foglalta el egészen a radikálizmusig, amely után már csak az anarchia és az ábrándos szekták következhetek volna.* *De minél inkább liberális volt másokkal szemben, annál szívósabban ragaszkodott a magáéhoz.* A szemlélődésben, az értékelésben türelmes, szabadelvű, az egyéni magatartásban meg mintha egyedül álló volna, annyira önkifejtő és önszerető, annyira dolgos és kötelességtudó.

A végrehajtás, az akarat síkjában értelmi és érzelmi meghatározottságához mértén viselkedik.

Az erdélyi magyar szorgalmas és jókedvű, frissen mozgó minden munkájában. Szereti magát a munkát is és annak az anyagát. Ezért disziti felkapuját, ruháját, kalapját, még igavonó állatját is. A jóhoz, még ha régi is, makacsul ragaszkodik, de legott elfogadja és intézményesíti, még ha új is. Innen Erdélyben a sok atavizmus, amelyik itt-ott a néphagyományban visszanyulni látszik egészen a pogány korszak mithikus világába. De innen származik az is, hogy az erdélyi magyar hamarabb fogadott el új eszméket, új lehetőségeket. Az a belátás, hogy sem a világ, sem az ember nem korlátozódik csak ő reá, csak az ő földjére, de viszont neki minden körülmények között élnie kell, elismertette vele a tények és lehetőségek egész gazdag sorát úgy azonban, hogy ez az elismerés tulajdonképen egyúttal védekezés és az önfentartás biztosítása volt. Az erdélyi lélek tudomásul vette és törvényes elismerésben részesítette az u. n. felekezeti igazságokat, azt, hogy a hitnek, az üdvözülésnek többféle módja lehet. Magam is ismertem még azt a másfélezer lakóju községet, amelyben együtt élt hétféle felekezet u. m. a

* Kemény Zsigmond: Tört. és irod. tanulmányok II. 129.

r. kath., g. kath., g. kel., ref., unitárius, baptista és zsidó lakosság minden surlódás nélkül. Mert az, hogy a hivatalos felfogás az utolsó előtti nem vette tudomásul, ép úgy mellékes a népi transilvánizmusra, mint az, hogy valamelyik felelekezetenek a csekély szám miatt csak imaháza volt valamelyik hívónél. S így ebben a másfélezer lakóju községben csak hat templom van. Ez a speciálitás nagyon jellemző az erdélyi existentialis viszonyokra, amelyben a kizárólagosság, a türelmetlenség ismeretlen. E sokszerű szín és egyező értelem a társadalmi és politikai életet is egyaránt jellemzi. Annyi társadalmi, vallási, politikai és jogi külön réteg, mint amennyi Erdélyben volt, talán sehol a világon elő nem fordul. Ámde ezek az elrétégeződések nem a gőg, a kizárólagosság jegyében jöttek létre, hanem mint a legtermészetesebb és legsikeresebb önfentartási formák. Már *Ravasz László* kiemelte, hogy Erdélyben a magyarság tulajdonképen egy nagy család: a főúr és köznemes, a gentry és honoratior, a honoratior és a falusi jobbágysoru gazda, a gazda és zsellér, a zsellér és cseléd között minden időben megvolt az átmenet, az összekötő kapocs. Még a rendiség idejében is. Természetesen és hála Istennek megvan ma is ez a családiaság, az egybetartozás, ami a magyar közműveltségnek, a magyar jellem fennmaradásának szintén értékes és erős palladiuma ma is.

VI.

Valamely népi egység értelmi, érzelmi és akarati világának szemellátható eredményei és alkotásai legészrevehetőbbek a történelmi szemléletben. Az erdélyi magyarság történetében két jellemző vonás állapítható meg. *Egyik a közművelődési egység, másik a politikai alkalmazkodás.*

A *közművelődési egység* a faji közösségen, az egyazon fajhoz tartozás részben tudatos, részben természetes állapotán épül föl. Hordozója a népi rétegekben a nyelv, a szokások, a monda stb.; a fejlettebb népi közösség körében meg az irodalom, a művészet, a törvények stb.

A nyelvi és irodalmi közösség, sőt azonosság szoros közművelődési egységbe fogta össze az Erdélyben élő magyarság valamennyi tagját, sőt azon túl is az Erdélyben élő magyarságot az Erdélyen kívül élővel. A magyar anyanyelv által a magyar közművelődés egysége, az egységben élés ténye egészen a legújabb időkig annyira érintetlen és magától értetődő drága klenodium volt, hogy fényére alig vetődött homály.

Mindazok, akik anyanyelvöknek a magyart vallották és használták, magokat a magyar fajhoz tartozónak is vallották, bárminő is volt vérségi eredetük, ethnografiai leszármazásuk. Kún, besenyő, jász, szepesiszász, elmagyarosodotttót és zsidó, magyar anyanyelve birtokában és használatában magyarnak mondta magát s ilyennek kívánt tekintetni. Eredetének emléke élt ugyan tudatában, de az kellemes emléknél többet számára nem jelentett.

Ám a wilsoni eszmék, de különösen Magyarország politikai határainak megváltozása a cionizmust, a magáteddig magyar-nak valló — mert magyar anyanyelvű — romániai zsidóság egyrészét arra a felfogásra sodorta, hogy ma már nem érzi és vallja magát magyarnak. Ma már nemcsak vallásilag alkot külön felekezetet, de azt mondja, hogy ő nem magyar, nincs semmi köze a magyar fajhoz, a magyar közművelődés eszméi hez. Politikai magatartása is ehhez a felfogáshoz igazodik: nem együtt a magyarsággal és nem ugyanazon az uton halad, hanem külön párhuzamos, sőt olykor keresztező irányban is, amikor már egyenesen az *ellen* foglal állást, amiben felnőtt, amit idáig magáénak ismert. A romániai magyarságra nézve pillanatnyilag erővesztés és ezért sajnálatos. De vigasztaló, hogy a romániai zsidóságnak csak egy része esett ebbe az állapotba. Másik, intelligensebb része, ma is magyarnak vallja magát s a magyarsághoz kíván tartozni. Különben is a jövő fogja megmutatni, hogy a cionizmus nem fog-e két székközött pad alá kerülni.

A magyar közművelődési egységet, melynek összetartó kapcsa a magyar nyelv, Trianon is kikezdte, amikor, mint említém, a kisebbségekről szóló részekben külön határozmányokat hozott a székelyekről és a Romániához csatolt magyarokról, mintha Erdélyben, illetőleg Romániában kétféle magyarság és kétféle magyar nyelv, kétféle magyar kultúra volna. Ezt a kétféleséget növelni nagyon alkalmas a Jorga Miklós elmélete a székely kérdéstről. A nagytekintélyű Jorga szerint t. i. (aki különben a romániai, az erdélyi magyarság kultúrájának mindenha egyik legőszintébb és legrokonszenvesebb értékelője) a székelyek elmagyarosodott románok, ami nyilván szoros kapcsolatban van a románság őslakó mivoltával. Ám a Jorga elmélete ép a román őslakósság esetében nem állhat meg. Hogy indulhatott volna meg a román őslakósság földrajzi elhelyezkedésének színté a *középpontján* egy ilyen elmagyarosodás, több száz kilométerre a magyarságtól? A tenger szélén a beléömlő édes víz sóssá válhat és válik. De a *nyílt* tenger közepén, távol a partoktól ugyan hogyan állhat elő egy bizonyos körletben — édes víz? Mi indíthatta volna meg az ottani románság elmagyarosodását székellyé, ha az őslakósság román volt, ha nem lett volna a közvetlen közelben tekintélyes magyar tömeg, mely az átalakulás processusát megindítsa? De tovább menve fogadjuk el, hogy a székelyek eredetileg románok, akik időfolyamán elmagyarosodtak. De ha *elmagyarosodtak*, akkor nem *elszékelyesedtek*. Az elmagyarosodás = magyarrá átalakulás. Mit keres hát itt és hogy kerül ide az a közbevetett tag, a székely fogalom? Jelenthet-e az külön népiséget? Világos, hogy nem, hogy a székely nem ethnikai fogalom, hanem jogi helyzetet jelentő jelző, hogy a székely és a magyar nem koordinált fogalmak, hanem amaz a magyar fogalom körének egyik alkotó része.

Kellemetlen azonban, hogy egyrészt a Jorga elmélete, másrészt Trianon külön határozmányai a nemzeti kisebbségekről s a külön székelységről egyszerűen szólva ignotos fallit. A régi királyságban pld. az erdélyi magyarság számbeli viszonyairól Trianon előtt nem sokattudott a közvélemény. Most azonban úgy tudja, hogy laknak Erdélyben magyarok és székelyek, két külön ethnikai egység. Már 1921-ben egyik nagyhirű regáti (crajevai) középiskola igazgatója, tehát nem egy senki fia, azt kérdezte e sorok írójától, hogy a székely és a magyar egymással találkozáva melyik nyelven beszél?

— Magyarul, — volt a természetes válasz.

— Hát a székelyek tudnak magyarul?

És kétkedéssel vegyes csodálkozással hallgatta a felvilágosítást, hogy a magyar és a székely nem külön nép, hogy nincs külön székely és külön magyar nyelv, a székely csak nyelvjárása a magyar nyelvnek, mint akár a havasföldi vagy moldovai a románban. *A magyar faj Erdélyben élt és élő minden tagjának azonos volt a közművelődési öntudata első-sorban a magyar nyelv egysége által*, aztán az azonos eredet és az azonos sors, azonos történelmi élet által. A székely, székszervezete alapján, székelyül védte egyidőn át a határt, igazgatása, örökösödési és társadalmi élete székely módon szabályozódott, de sohasem beszélt, imádkozott, mesélt a székek külön nyelvén, székely nyelven, ami nincs, hanem beszélt, dalolt magyar nyelven, amelyik nyelvjárásilag is közel áll a többi erdélyi magyar nyelvjárásokhoz. Tanulta magyar nyelven az ismereteket; tudósai, művészei magyar tudományt, magyar művészetet műveltek. Mert nincs és nem volt soha külön magyar és külön székely műveltség. A székelykedés, amennyiben nem magára a székekbe szervezkedésre vonatkozik, sohasem volt egyéb, mint üres és tartalmatlan divat, különckedés, melynek legfurcsább hajtása az volt, amikor egy-két fiatal művész és tudós vállalkozott arra, hogy kitermeli a székely szépirodalmat, mythológiát stb. s hogy annál egyszerűbb legyen, egyikök tüstént meg is írta ennek a székely találmánynak az elméletét, a tanát is. Beigazolódott, hogy könnyebb káprázatosan üres teoriával föllépni, mint a tények egyszerű megfigyelése közben okulni. Az üres buborék szétpattant s ma már a székelykedő író még Erdélyben is ritkaság.

A magyar nyelvi közösség, a magyar anyanyelv által azonban nemcsak az Erdélyben élő magyarság kultúrája volt és fejlődött egységesnek, de tény az is, hogy az erdélyi magyar közművelődési öntudat egy és azonos volt a Magyarország területén élő zömmagyarságával: magyar fajiságban megmaradni, azt tovább fejleszteni; tudományban, művészetben magyarnak lenni és bizonyulni, általában magyarként és magyarul élni.

A faji és közművelődési tudat emez egységét igazolja az

a tény, hogy az erdélyi magyarság politikai különállásának legteljesebb és legvirágzóbb korában sem választott olyan célt, amelyik a faji és közművelődési összetartozás és egység csökkentését jelentette volna. Ellenkezőleg: az erdélyi magyarság legsajátosabb, legerdélyibb jelenségei és tényei a szellemi élet terén, az egész magyarság számára is célt és programot jelentettek. Az erdélyi magyar szellem legsajátosabb alkotásai az egyetemes magyar közművelődés számára eszményt, felfokozó, tömörítő erőt kölcsönöztek. Azzal a sajátos, szinte ellentmondó jelenséggel találkozunk, hogy a látszólagos legnagyobb politikai függetlenség korszakában volt Erdély a legnagyobb mérvben kifejezője és reprezentánsa az egységes faji öntudatnak, a magyar közművelődés egységes célgondolatának. Nehány példát említek.

A legkiválóbb írók és a legjelesebb erdélyi művek az *egész magyar irodalom vezérművei, az egész magyar olvasóközönség számára készültek*. Külön erdélyi irodalom, Erdélyben maradó tudomány soha sem volt. Erdélyi ember írja meg az első magyarnyelvű világtörténetet (Székely István), az első magyarnyelvű nemzeti történetet (Heltai). Apáczai Csere János nagyszerű iskola-programja legközvetlenebbül Erdélynek szólott ugyan, de egyetemességénél fogva az egész magyarságra nézve vált olyan közművelődési eszménnyé, amelynél egyetemesebbet Széchenyiig senki sem adott és hirdetett. Jósika és kivált Kemény regényköltészete gyökeresen erdélyi, tárgyban és szel­lemben egyaránt. De vajjon nevezhető-e külön erdélyi irodalomnak? Hiszen nem is Erdélyben jelentek meg műveik s nem az erdélyi közönség számára, hanem az egyetemes magyar irodalom előmozdítására, a magyar költészet gyarapodására szolgáltak. A mai erdélyi írók között is azok a legjelesebbek, azokat számítjuk bele a magyar irodalomba, akiknek műveiben az erdélyiség feloldódik az egyetemes magyar költészet művészi magasságába. *Mert az erdélyiség csak a művészet síkjára fel­emelve irodalom*. Különben nem egyéb, mint különködés és furcsaság.

Aztán ott vannak Erdély nagy politikai cselekedetei: a vallások szabadgyakorlatát törvényesítő országgyűlések, a Martinuzzi hinta politikája, Bocskay, Bethlen és I. Rákóczy György kitámadásai az alkotmány és vallásszabadságért, az 1848-iki unió. Kétségtelen, hogy ezek a legerdélyibb politikai események és célok. De csak erdélyiek? Nem, mindezekben az egész magyar faj a maga közművelődési eszményeit látta. Ezek Erdélyből fakadtak, de az egész magyar öntudatot öntözték, üdítették.

Fakadtak a politikai különállás legteljesebb éveiben, részben az ország három részre szakadásának korában, részint amikor két országos nemzet volt a magyar.

Viszont a tudomány, irodalom, a művészet és általában a

szellemi műveltségnek Erdélyen kívül keletkezett műveit és művelőit Erdély is mindig magáénak vallotta és érezte. Bessenyei és Kazinczy, Széchenyi és Kossuth, Vörösmarty és Jókai, Mikszáth és Herczeg semmivel sem voltak kevésbé olvasott, kevésbé népszerű írók Erdélyben, az erdélyi magyarság előtt, mint Magyarországon, az ottani magyar szívek és elmék előtt. A szellemi életnek egyetlen jelensége sem volt soha *csak* azért hatástalanabb Erdélyben, mert nem erdélyi volt keletkezésében vagy tartalmában. És ugyanez áll Magyarországra nézve is. De viszont *értékfokozó* sem volt soha a pusztán helyi miliő. Akár erdélyi, akár Erdélyen kívüli volt az a műalkotás, tudományos mű, mindig az egyetemes magyar léleknek, a művészetnek és a tudománynak autonóm, benső szempontjai szerint estek mérlegelés alá. *A lokális elem csak forrás volt mindig, de sohasem cél, sohasem önérték.* Amiből világosan következik a jövőre nézve is, hogy a *nemzeti műveltség egysége és fejlődése a külön politikai határok között is lehetséges.* A legkedvezőbb, elismerem, az az eset, amikor a közművelődési, a politikai és az állami egység egybe esnek, határuk egyazon körrel jelölhető ki, úgy hogy a fajiságnak egy alkotó eleme se rekesztődik ki. De az állami szétdaraboltság, a politikai hovatartozás alig változtat valamit az öntudatosan művelt faj arculatán. A finnek még egy abszolút uralom keretében is magas színvonalú nemzeti kultúrát alkottak. Az öt világrészbe elszéledt angol fajt egy Shakespeare és Dickens művei nyelvileg és műveltségben egyetlen tömör egységbe tartják össze. A bánáti svábok, az erdélyi szászok a német faj zömétől több száz kilométernyi távolságban is németek maradtak. A legújabb időkig négy államban élt románság is irodalma, költészete, közművelődési egysége által szintén híven őrizte meg, sőt kifejlesztette a maga nemzeti karakterét.

Ezek a példák ismétlődnek meg a mi történelmünkben is. Az államhatár és a politikai cél a múltban sem fedte mindig a közművelődési határokat. A magyar műveltség sokszor és húzamosabb időn át nagyobb és szilárdabb egység volt, mint a magyar állam. És így sokkal lényegesebb is. A transilvánizmusra ma is ez a legfőbb probléma: van-e lehetőség és van-e erő arra, hogy a politikai megosztás mellett is megtartsa magyar műveltségének színvonalát, sőt azt tovább fejlessze és fokozza? Szerintem a lehetőség adva van a trianoni békeszerződés rendelkezéseiben, a gyulafehérvári határozatokban s azokban az alaptörvényekben, amelyek ebben a szellemben hozattak. Adva van a lehetőség a világpolitikának abban az irányzatában is, mely biztosítani kívánja a kisebb vagy a más államok keretében élő ethnikai egységek számára is a nyelvi és közművelődési fejlődést. A probléma szubjektív eleme természetesen magától a magyarságtól függ. Függ attól, hogy tud-e emlékezni az imént említett példákra, a maga múltjára s arra, hogy az állami

szétfagoltság magában még nem jelenti a kultúra szétdarabolását, hogy a nemzetállamon kívül és túl is van egy nagyobb egység, egy összefoglalóbb organum: a közművelődés országa, a közművelődési öntudat terjedelmesebb határokkal körülvett állama. Felfogásom szerint a transilvánizmusnak nem a külön államba szorítkozás a baja, nem ezt kell siratni és keseregnie. *Az volna a transilvánizmus veszte és egyúttal az erdélyi magyarság halála, ha bármiképen is kilépne és elkülönülne a magyar szellemi élet egységéből, az egységes kulturális öntudat köréből.* Ez kétféleképp történhet meg. Vagy akkor, ha a transilvánizmus a maga kulturális igényeit — eddigi fejlődését figyelmen kívül hagyva — *minőségileg lejjebb szállítaná; készpénznek venné a féligazságokat; a művészetben és irodalomban remek gyanánt élvezné a kontárságot; erkölcsiben meghonosulna a pulyaság, a törpeség. Ha nem tudná megőrizni s megőrizvén tovább fejleszteni az elődöktől áthagyományozott szellemi műveltségét. De elveszhet a transilvánizmus s vele az erdélyi magyarság akkor is, ha ellefejtene valaha azt, hogy ő maga mindig csak rész volt.* Része, alkotó eleme a magyar léleknek, de nem maga a magyar lélek; és nem maga a magyar kultúra, csak annak egyik, sokszor legértékesebb és legkifejezőbb megnyilatkozása. Kovász, mely éleszt; de nem kenyér, amely éllet.

Epen ezért kellett erélyesen és szigoruan elbírálni a transilvánizmusnak azt az elsékelyesedését és nagyzólo különködését, amely a közhatalom változása után mutatkozott. Eleinte tömegesen, ma már szorványosabban divatba jött a székelykedés. Soha annyi *bá és ke*, annyi értelmetlen tájszó, annyi ősi népies szokás nem látott nyomdafestéket, mint ebben az időben. Egyik szép-prózáiró pl. nemrég megjelent regényének második lapján, annak is már az első felében háromszor *köpetteti* meg személyeit. Mások meg sokszor mintha csak azért írának, hogy székely különlegességeket hordjanak össze. S a visszafejlődésnek legszomorubb jele, hogy vannak írók, akik épen ebben és ez által képzelik magukat *nagynak*. Ime idejutott volna irodalmunk Arany, Petőfi, Jókai és Mikszáth után! Az efféle irányzatokkal szemben nem lehet elégszer hangsúlyozni, hogy irodalmunk, bárhonnan is nőjön elő, sohasem lehet más, mint csak művészi és csak magyar. Legkevésbbé lehet más épen az erdélyi irodalom.

A transilvánizmusnak egyik legfőbb sajátsága a magyar közművelődés egységének a tudata, ez egységben való benmaradás és e tudat állandó élesztése és fokozása a kontárság és a kritikátlanság elkerülése, sőt ostorozása által. Ehhez a sajátsághoz hű maradt a multban, bármiként is változtak legyen a politikai határok. Hű maradhat a mostani politikai határok között is, mert a lehetőség adva van az imént említettem körülményekben. Csak föl kell azokat használni. És ha élni akar, ezt a feladatot továbbra is, még pedig halálos komolysággal, vállalnia kell.

VII.

A transilvánizmusnak, az Erdélyhez kötött életnek bármelyik Erdélyben élő népfajra vonatkozólag egyazon phaenomenológiája van s az összes idevágó jelenségek két külön viszonylatban ugyan, de azonos szempont szerint rendeződnek el és vizsgálándók meg: a közelség és távolság szerint.

A faji keretben a transilvánizmus azt mondja meg, hogy az illető faj az élet alapvető megnyilvánulásaiban (eredet, lakóhely, családi és társadalmi viszonyok, ruházkodás, nyelv, költészet, művészetek) mennyiben őrizte meg a faj egyetemes és jellemző vonásait, a faji közösség kritériumait. Mennyire maradt hű az ethnológiai sajátosságokhoz és mennyire maradt meg a közművelődési öntudat azonossága, egyirányúsága. Ez a közelség szempontja s az ez irányú jelenségek a fellépés időrendjét, a szellemi élet rétegződését tekintve elsődlegesek és alapvetők, faculté maitresse jellegűek. Végső forrásuk az ethnológiai centrum, amely valamennyi erdélyi népfajra vonatkozólag exterritoriális és így a transilvánizmusban a fajhoz kötöttséget jelentik.

A földhöz kötöttség viszont kifejleszti, életre hívja a távolsági jelenségeket is, már magában a fajiság keretében és az élet alapvető megnyilvánulásaiban is. A centrumtól való kisebb-nagyobb földrajzi távolság, a zömmel való közvetlen és élénk érintkezés, közlekedés hiánya, az eltérő természeti viszonyok stb. vagyis az Erdély földjéhez kötöttség önmagában is módosítólag hatott és hatna az egyes fajokra még akkor is, ha nem volnának más fajokkal elkeveredve. Ha Erdélyben csak magyar élne, az a magyar még ebben az esetben is sajátos helyi különfejlődést, elkülönülést mutatna szemben a többi, nem Erdélyben lakó magyarsággal. Ugyanez áll a többi fajokra nézve is. A közelségi jelenségek a race, a távolsági jelenségek a környezet irányában fejlődnek ki s a tényleges viszonyok módosító, elkülönítő hatását tüntetik fel a népiség arculatán.

A transilvánizmus supernationális, fajközi viszonylatában nem az ethnologiai vonatkozások a fontosak, hanem az alkalmazott szellemi tudományok: a theologia, a jog, a nemzetgazdaságtan és a politikai eredményei és tényei s még inkább azok az elvek és eszmények, amelyek a vallási, jogi, gazdasági és állami életet, mint célfogalmak irányítják és szabályozzák.

Nem kétséges, hogy a nemzeti eszme kialakulása előtt öntudatlanul, a XIX. sz. eleje óta pedig és különösen ma teljes öntudatossággal törekszik arra minden erdélyi faj, hogy megmaradjon magyarnak, románnak, szásznak. Tehát a legvégső elvek és eszmények tekintetében egymástól a legtávolabb állanak az Erdélyben élő nemzetek. Illetőleg: mindenik magára nézve száz percentig meg akarván maradni fajiságában, a másiktól teljesen különálló, tehát azzal bensőleg azonosság soha sem váló eszményt vall. Ugyhogy az eszmény alkalma-

zása, gyakorlati érvényesítése a három nemzet között szinte örökös bellum omnium contra omnes-t jelentene. De — és ez a transilvánizmus egyik legszebb vonása — nem jelent. Küzdelem, harc, torzszalkodás volt, van és lesz Erdélyben is mindenkor. De csak addig, amíg akár az egyes, akár a közösség belátása, műveltsége föl nem emelkedik a quod uni iustum alteri aequum és a suum cuique álláspontra. Ameddig pl. ez álláspontig fel nem emelkedtek Erdély népei, Erdélyben is volt vallási villongás, harc, felekezeti türelmetlenség, üldözés. De mihelyt a közakarat, az államélet alapelve és törvényes követelése lett a vallások szabad gyakorlata, megindult és állandósult Erdélyben a felekezeteknek az a színes és párhuzamos életműködése, amelynek párját talán csak Amerikában találni. A vallásszabadság elvére támaszkodva alakult ki a magyarság keretén belül a kath. egyház mellett a ref., ág. ev., unitárius felekezet, a románság kebelében pedig az orthodoxiától külön útra lépett a gör. kath. egyház. Minthogy pedig az idők folyamán a vallási téren érvényesülő suum cuique elv maga után vonta azt a meggyőződést is, hogy más felekezetekhez tartozás esetében is megmaradhatok magyar, román vagy német mivoltomban: az egyes népek megszokták, hogy elismerjék a más felekezetűekben is a teljes és kifogástalan fajtságot. A vallási türelmesség, a vallásszabadság, amelyet minden erdélyi nemzet első sorban a maga ethnikumának keretében kénytelen elismerni, törvényesíteni: lekoptatja, letompítja a fajok közötti élet kiszögelléseit is. Egészen bizonyos, hogy a türelmetlenség, a faji elfogultság sokkal nagyobb hullámokat vetett volna és vetne napjainkban is, ha pl. a magyarság csupa mind reformátusokból, vagy a románság csak orthodoxokból telnék ki. A faj keretén belül fennálló vallási tagozottság ránevelte az erdélyi népeket arra, hogy a társadalmi és állami életben tudomásul vegyék és jogosnak ismerjék el a népi, a nemzetiségi tagozódást is. Ez a tudomásul vétel, ez az elismerés a politika; az az igazi, helyes és építő erdélyi politika, amely az erdélyi népek életének horoszkopján mindig a közel-állást mutatja. Azért van és volt mindig az erdélyi politikában valami supernationális. *Avagy van-e példa arra, hogy egy állam keretében a különböző anyanyelvűek, a különböző nemzetiségek már a középkorban olyan egységre léptek volna — igaz, rendi s nem nemzeti érdekből, — mint Erdély három nemzete az 1438-iki kápolnai unióban? Még pedig szövetkeztek a politikai egyenjogúság alapján, melynek helyességét igazolja az, hogy az incidentaliter megalkotott kápolnai unió (unio trium nationum) négyszáz éven keresztül fennmaradt az erdélyi politikában, épen supernationális tartalmánál fogva, alap-törvénynek, közjognak.*

A transilvánizmusban a három nemzet, a három nemzetnek külön álló jelleme, ethnikuma tény, amelyet tudomásul

nem venni annál inkább nem lehet, mert hisz mindenikben megvan a faji megélhetés és továbbfejlődés minden feltétele: elég nagy lélekszám, faji öntudat, amely bizonyos műveltségen és történeti multon nyugszik stb. Tudomásul kell venni tehát azt a tényt is, hogy az erdélyi népek végső eredmény szerint egymással sem föl nem cserélhető, sem helyettesíthető tagot nem alkotnak a transilvánizmus egyenletrendszerében. De megoldhatók ugyanazon módszer szerint, okos, erdélyi politikával, amely a multban is megteremtette az Erdély égboltozatán mozgó csillagok nyugodt konstellációját.

Hogy voltak hibák, elhajlások az erdélyi politikában is, hogy keserves tandíjakat fizetett a transilvánizmus, egészen bizonyos. A legdörébb elfogultság volna az ellenkezőjét állítani. A politika feladata épen az, hogy a jó és káros példán okulva adjon további lendületet a transilvánizmusnak, az Erdélyhez kötött életnek, amely voltaképp a mangeses sarkok inclinatioja és declinatioja szerint egyensúlyozódik ki úgy a faji kereten belül, mint azt átlépve, supernationális vonatkozásban. Ez már nem forrás, nem természeti adottság, hanem feladat, cél, eszmény, amelynek száalai a multból sodródni és a jövő államférfiai szöhetnek belőle hímes szőnyeget vagy vásári kelmét.

Akad-e államférfiú, aki megérzi, akinek geniusa, intuicioja megéri a transilvánizmusnak egész lényegét, multban gyökerző vezérfonalait, hogy megszöjje Erdélynek, ennek a Tündérországnak a számára az egyedül illő és méltó szőnyeget?

A jövő ad rá feleletet.

Hogy azonban az a felelet mindeneknek kedves legyen, szükséges annak a köztudatba beleivódása, hogy a transilvánizmus nem pusztán magyar separatum proprium, hanem egyetemes erdélyi élet, hogy a transilvánizmusban a faji hozzátartozás és a más ethnikum igen is összefüggő fogalmak.* És mindennek fölött szükséges a multnak és jelennek minél szélesebbkörű, objektív, tudományos feltárása és megismerése.

Ezzel, és csakis ezzel lehet szolgálatot tenni a transilvánizmus problémájának, az Erdélyhez kötött életnek, amely volt, van és, hisszük, leend is Erdély lakóinak javára az emberiség történelmében is nem haszontalan különködés, hanem valódi kultúrérték gyanánt.

Dr. Kristóf György.

* Ennek a tételnek gyakorlati igazolása és egyúttal igazi erdélyi cselekedet az az irodalmi és művészeti pályázat, amelyet három folyóirat szerkesztősege (Pásztorfűz — magyar; Cele trei Crişuri — román és Klingsor — német) épen a napokban tűzött ki, közös megálladás után egyazon célzattal és tiszta faji erények versenyzésére buzdításával.